

Martin Kragh om pendlingarna i Europas historia

anmäld av Ove Bring

TITEL:

Historiens återkomst. Europa och världsordningens sammanbrott

FÖRFATTARE:

Martin Kragh

FÖRLAG:

Fri tanke

MARK TWAIN CITERAS ofta med orden: ”Historien upprepar sig inte, men den rimmar”. Martin Kragh, biträdande chef för Centrum för Östeuropastudier vid Utrikespolitiska institutet, visar just detta i sin nya bok ”Historiens återkomst. Europa och världsordningens sammanbrott” (Fri Tanke). Staterna har med jämna mellanrum infört en ofta idealistisk internationell ordning som efter viss tid brutit samman och lämnat plats för en ny ordning som i sin tur brutit samman. Den Westfaliska freden 1648 stod för en tidig form av kollektiv säkerhet där staterna gemensamt skulle försvara varandra genom att ingripa mot en fredsstörare. Målsättningen var fred och tvistlösning, något som inte fungerade under det krigiska 1700-talet.

Kragh nämner den westfaliska suveränitetsprincipen men vad gäller den ovan anförda pendelverkan börjar han med Wienkongressen 1814–1815. I Wien lades grunden till en stormakternas konferensdiplomati i syfte att bevara maktbalans och

ett fredligt status quo. Målsättningen var en förnyad säkerhetsstruktur, ett konsulterande förbund av stater, senare kallat den Europeiska konserten, som var berett att agera för att förhindra revolutionära omstörtningförsök. De existerande kungahusen skulle skyddas. Österrike, Preussen, Storbritannien och Ryssland strävade i den meningen efter kollektiv säkerhet. På en konferens i Achen 1818 utvidgades stormaktsgruppen då Frankrike upptogs i kretsen.

Preussen, Österrike och Ryssland slöt ett separat solidaritetsförbund, den Heliga alliansen, där tsar Alexander var tongivande. Den furstliga legitimiteten betonades, liberala reformer motverkades och gränsöversridande interventioner godtogs. Storbritannien stod utanför denna gruppering. Man prioriterade maktbalans före reaktionär interventionism.

Kragh påvisar sårbarheten hos Wienkongressens säkerhetsarkitektur. Något folkrättsligt våldsförbud existerade inte. Ryssland angrep Osmanska riket 1853 och 1878.

Frankrike förklarade krig mot Preussen 1870. Samhällsdebatten hade sedan 1853 utökats med begreppet ”realpolitik”, introducerat av den tyske militärteoretikern August Ludwig von Rochau. Enligt denne var realpolitikens enda princip att makt hade företräde framför regler och principer. Staterna skulle i sin utrikespolitik inte låta sig vägledas av idealism eller ingångna avtal. Det maktpolitiska egenintresset var avgörande. Rochaus tänkande hade en enorm genomslagskraft. Nationell styrkeuppbyggnad ersatte den Europeiska konsertens ideal om kollektiv säkerhet. Marken förbereddes för 1914.

Kraghs följande kapitel har rubriken ”Ödestimmen” efter Hjalmar Söderbergs skådespel från 1922. Många människor i Europa upplevde perioden 1815–1914 som ”den långa freden”. Det uppstod en trygghetskänsla som i samverkan med aningslöshet och enfald låg bakom katastrofen 1914. Söderberg låter i sitt drama en officer i ett centraleuropeiskt land utbrista: ”Freden är utsliten. Vi har växt ur den, den kväver oss”. Kragh (som valt ett annat citat) skriver om krisförloppet att en situation av växande spänning ”kulminerade 1914 i fyra år av kollektivt självmord”. Tyskland gick till attack i väster utan att vara angripen. I militärteoretikern Carl von Clausewitz’ anda kunde man betrakta attacken som politikens fortsättning med andra medel.

Kragh skriver om krigsutbrottet att avgörandet låg hos tre individer: Vilhelm II, Nikolaj II och Frans Josef I. Den sistnämnde hade visserligen ett övergripande ansvar, men i Wien låg det politiska avgörandet hos utrikesministern, greve Leopold von Berchtold, som utfärdat ett oantagbart ultimatum till Serbien. Kragh betecknar det följande kriget som en självförbränning på Europas slagfält.

I Washington artikulerade president Woodrow Wilson sin vision om en förnyad internationell ordning efter kriget. I janua-

ri 1918 lade han fram de berömda fjorton punkterna för kongressen. Här återfanns principen om folkens självbestämmanderätt som innebar att de habsburgska och osmanska imperierna skulle styckas enligt nationalitetslinjer. Imperierna Ryssland och Österrike-Ungern hade länge skjutit sina problem på framtiden. Efter kriget skulle nya, till synes mer livskraftiga, stater dyka upp i Central- och Östeuropa.

Wilson förespråkade en liberal nyordning med ”en värld säker för demokratier”. Bland hans punkter ingick skapandet av ett mellanstatligt förbund för fred och samverkan. Versaillesfreden 1919 kom att kompletteras med en stadga för ett Nationernas Förbund (NF). Kragh beskriver stadgan ”som ett amalgam av idealism och realism, anpassat för en värld i ruiner”.

NF representerade en länk till det förflutna, en vidareutveckling av konferensdiplomatin och konceptet kollektiv säkerhet. Förbundsakten innehöll ett sanktionssystem med gemensamt agerande mot fredsbytare och ett förfarande för fredlig lösning av tvister. Men ett kategoriskt våldsförbud lyste med sin frånvaro.

Mellankrigstiden gjorde klart att Versaillesfreden var ett misslyckande. Kragh tecknar en dyster bild: ”Likt slaggprodukter från krigets urladdning pyrde revanschism och militarism i Europas ruiner”. Misstron förblev stark. Freden efterlämnade en ”strukturell instabilitet”. Kritiken av Versailles gav hitlerismen en grogrund som ledde till uppstyckning av Tjeckoslovakien och invasion av Polen. Någonting positivt kom ändå ut av 1919 års diplomati. En internationell domstol placerades i Haag och NF:s steg mot kollektiv säkerhet kunde vidareutvecklas i FN-stadgan.

NF-systemet började brytas upp 1935 som en konsekvens av Mussolinis invasion av Etiopien och kollapsade helt vid andra

världskrigets utbrott. Krigets arv blev, som tidigare i historien, en ny internationell ordning. FN-stadgan undertecknades i San Francisco i juni 1945. Stadgans artikel 2(4) förbjuder ”hot om eller bruk av våld” och dess kapitel 7 har introducerat en skarpare version av kollektiv säkerhet än vad som gällt under NF. President Truman framträdde i San Francisco som en hängiven supporter av FN:s stadga men amerikansk utrikespolitik skulle mycket påverkas av diplomaten George F. Kennan och hans berömda artikel i facktidskriften *Foreign Affairs* 1947. Kennan förespråkade en flexibel realpolitik som medgav handlingsfrihet i konkreta fall. Sovjetunionens inflytande skulle begränsas genom en politik av tillbakahållande och uppdämning (”containment”). De facto etablerades globalt en *pax americana*, uppbackad av militär makt och interventionistiska tolkningar av FN-stadgan. En ”unipolär” ordning följde efter det kalla krigets slut. Kragh uppmärksammar USA:s framgångsrika intervention i Kuwaitkriget, men utan att nämna förekomsten av ett legitimerande FN-mandat som gjorde att principen om kollektiv säkerhet här – för en gångs skull – fungerade.

Frågan är om FN-stadgans folkrätt, som en huvudsakligen västerländsk regelbaserad

ordning, genom den nuvarande utvecklingen går mot sin kollaps. Stadgans folkrätt innebär suveränitetsskydd, våldsförbud, självbestämmanderätt, fredlig lösning av tvister, mänskliga rättigheter, rättsstatliga principer och internationellt samarbete. Denna ordning är nu utmanad av triumviratet Putin, Xi Jinping och Trump.

Kraghs sista kapitel har rubriken ”En era av ofred”. Hans bok har på ett åskådligt sätt adresserat olika vändpunkter i historien – 1648, 1815, 1914, 1919, 1939, 1945, 1989 (murens fall) och 1990 (Parisstadgan). Är vi på väg att uppleva en ny vändpunkt med genomslag för en ny multipolär världsordning som vänder sig mot vad som gällt hittills? Titeln på Kraghs bok indikerar att ett sammanbrott redan är ett faktum. Sant är att normer och regelverk som sedan 1945 ansågs vara okränkbara har underminerats. Men det borde vara möjligt för det demokratiska Väst att försvara det fortfarande existerande som, även om det är utmanat nu, är ett motståndskraftigt normsystem med potential för framtiden.

Recensenten är professor emeritus i internationell rätt, ledamot av KKrVA och aktuell med boken ”Sveriges allianser genom 200 år”.